

Աղաչայ Լուսինն Ոսգերիչեան եւ Աղաչայ Նիկոլ Ճիրախի իպաշֆալովցիք, ետուն զմի ոսկի։

Աղաչայ խաչինն Գրեշունեան Անուլացի եւս զմի ոսկի։

Աղաչայ Ափրան խնկանոսեան իպաշֆալովցի եւս զերկու ոսկիս։

Աղաչայ Նիկոլն Շիրախովցին եւս զերկու ոսկիս։

Տոնիկ Կուրեղն Տոնձպիի եւս զմի ոսկի։

Այս արձանագրական ընդարձակ յիշատակարանը համառոտեցով՝ կ'իմանանք, նախ թէ չուրճովի գաղթականութիւնն սկսած եւ արդէն 1654ին։ Երկրորդ՝ կը գտնենք հոս եկեղեցւոյ շինութեան լուսաւոր ու ընթացիկ ոճով գրուած մեկնն ու պարզ պատմութիւնը։ Երրորդ ժողովրդագրական առ եկեղեցական անձանց միջեւ։ 1828 իրարու յարգութիւնը։ Եւ վերջապէս չորրորդ, թէ Անուլացի 13 ու Նիխարեթուպուրեցւոց 3 ոսկին գուրս ասենելով՝ չուրճովի ժողովուրդն իր եկեղեցւոյն շինութեանը համար, քիչ ժամանակի մէջ քովէ քով բերած եւ 503 կտոր կայսերական ոսկի եւ 5457 հունգարական ֆիորին, ու յորս տարւան միւլցին մէջ (1730—1733), բարձր աշտարակը գուրս առնելով (որ ետքէն 1737ին կանգնուեցաւ) գեղեցիկ եկեղեցւոյն շինութիւնը լընցուցած է։ — Ինչպէս արձանագրութիւնէն կը տեսնենք՝ ամենին առատաձեւն պարգեւատուները եղան՝ Ամենաօրբ Երրորդութեան եղբայրութիւնն (որ տուաւ 2676 հունգարական ֆիորին)։ Ս. Աստուածածնի Աերափոխման ընկերութիւնը (տուաւ 1500 ֆիորին) եւ Ս. Ստեփանոսի ընկերութիւնը (որ տուաւ 1274 ֆիորին)։

Վերը յիշեցինք հին սովորութիւն մը։ Ուրիշ հինաւորաց սովորութիւն մըն ալ կայ այն ազգային եկեղեցւոյն վերաբերեալ։ Եւ յայտնի է, փոքրիկացից օր եղած ժամանակ ժամկոյն աշտարակը կ'ենէր ու զանգակը կը հնչեցնէր, որպէս զի ամպերը ցրուին եւ կայծակը տներուն եւ ցորենի գաշտերուն ֆրասհասցընէ։ Այս ծառայութեանը համար վարձք մը չ'ընդունիր ժամկոյն ոչ եկեղեցիէն եւ ոչ ալ հաւատացեալներէն։ Սակայն երկրատեսաբար ու քեղացիք տարեկան հունձքը քաղած տառն։ — Դրովհետեւ պէտք է որ ազգային եկեղեցւոյն պարսպին քովէն անցնին, — երբ սալով ցորենը կը բերին, հարկ է որ ցորենի մեծակ որպէս մը վար նետն ժամկոյնը համար։ Այս որանքու կամաւոր տուրքէն ժամկոյն մաւ նուազն 10—12 հեկտար լիւր ցորեն կը քաղէ։

Յիշատակաց արժանի է եկեղեցւոյն երկաթի արկով, որ ժողովրդագրատութեան մէջ կը պահուի։ Եւ տեղէն շարժել չկրնալու համար արկղին ներսի կողմանէ ամրացուած եւ պտտաղէն երով շատ մեծ ու ծանր երկանաքարի մը վրայ, որ դրանէ ամենեւին չի տեսնուիր։ Արկղին կը պահան, բաց անկէ որ արտաքոյ կարգի ամուր եւ ու վարպետութեամբ շինուած, ամենէն նոր տեսնները հնարուած (Wertheim) կը պահներուն պէս ժանեւոր բանայի մ'ունի։ Այս բանային կրկին դարձնելով՝ արկղին տասուերկու երկաթի մեծ նիզերը կը շարժին ու ծանր կ'ափարիչը կը բացուի։ Արկղը թէպէտ առ նուազն 150 տարւան պէտք է որ ըլլայ, այսու ամենայնիւ ամենէն նոր շինուած կրակէ ապահով արկղները կը գերազանցէ։ Ասոր՝ եւ նորահնար ապահովութեան արկղներուն տարբերութիւնն ան է միայն, որ ասիկայ հորիզոնական ուղղութեամբ կը բացուի, ուր որ նոր յօրինուածները՝ ուղղահայեաց կը բացուին։

Որչափ օգտակար բան կ'ըլլար թէ որ մէկն զգուրճով երկայն ժամանակ ուսումնասիրէր։ Անտարակոյտ հոն այնպիսի նոր բաներ պիտի գտներ, որոնք դրանսիրտանից չ'այաց եւ անոնց գաղթականութեան վրայ ունեցած տեղեկութիւննիս շատ աւելի պիտի լուսաւորէին ու կատարեալ ընէին։

ՅՈՒՆԻՍ ԱՅՆՅԻ

ԵՐԳՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ՄԻԿՐՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

(Ըրտաւարութիւն)

Գ.

Չիկաթօստիկան դատարան փոփոխելի տղերու։

Եւրոյ լեզուներու մէկ ծաղում՝ ունենալու անկարելիութիւնը հաստատուելու համար, քաղաքական (շատ նախապետներ ընդունող) լեզուաբանները կը հիմնեն իրենց գրութիւնը՝ լեզուաց ձեւաբանական զանազանութեան վրայ, որ «էական նկարագիր է, եւ իւրաքանչիւր լեզու այնպիսի տեսակարար ձեւեր կը ներկայացընէ, որ մէկ լեզուն միւս լեզուի անդումն անկարելի է, կ'ըսեն։

Այսպէս օր. աղ. Պլատոն կը կարծէ թէ ստեղծ կրիտը, հերթայականն ու աստիճանները հիմնովին տեսակարար տարբերութիւններ ունենան եւ անոր համար նախապետները իրեն, ինչպէս որ հնդեւրոպականը, սեմականն եւ ուրալ-ալտայեանն ի բնէ իսկ զատ նախապետներ են։

1 Էվարդ կը պաշտպանէ թէ հնդեւրոպական, սեմական, եգիպտական եւ ալտայեան լեզուները ինչոքիս են իրաւ-

Պրոֆէսոր Սէյս (Sayce) կը կարծէ նաեւ, որ լեզուայ կերպարտական կազմութիւնը՝ նոյն լեզուն խօսող ցեղի մը՝ բոլոր կազմութեան հետ առնչուածութիւն ունի: «Լեզու ցեղին բոլորը — կ'ըսէ նոյն պրոֆէսորը — միայն հարմարան լեզու մը կրնար ծնանիլ»:

Ուրեմն ըստ Պրոֆէսորի ըսածին, զանազան ձեւախօսութիւն տնեցող լեզուներն իբր մասնաւոր տեսակներ նկատուելու էին, որոնցմէ առին մէկն իւր նախալեզուն պէտք էր ունենայ: Քանի մը լեզուներ՝ իրենց ցեղին բնագոյման հետեւեալով՝ ի սկզբանէ հայտնական պէտք էին ըլլալ, ոմանք կցողական, ոմանք անջատական, եւ ասոր համար միշտ իրենց տեսակարար նկարագիրը պահելու էին: Այս տեսութիւնն՝ որուն շատ մը մարդախօսներ յորեքստ, լեզուագիտական տեսակետէն առեալ, անհիմն է: Երբ լեզուին կազմութիւնը մանր քննենք՝ եւ անոնց վերլուծման խորամուկ ըլլանք, կը տեսնենք՝ թէ հնչուք նախական կցողութեան մը յառաջ եկած է, եւ այս ալ սկզբնական առնչութեալութիւնէն մը:

Ըստ այսմ զանազան ձեւախօսական երեւոյթները՝ լեզուայ զարգացման աստիճաններն են, եւ ոչ՝ իրարմ բարդութիւնն անջատելով զատակարգներ: Իրականութեան մէջ շատ քիչ լեզուներ կան որ միայն անջատական, կամ միայն կցական եւ կամ վերջապէս միայն հարմարակն ըլլան: Միայն ինչոյն ոյն է որ այս լեզուներէն ոմանք աւելի անջատական են, ոմանք աւելի կցելու յարմարութիւն ունին, եւ ոմանք աւելի հարմար ընդունակութիւն: Մարդ շատ անգամ կը շփոթի թէ այս ինչ լեզուն որ ձեւախօսական քառակարգին տակ ստորագրուէ, վառն զի ասոնց այլեւայլ աստիճաններուն մէջ շատ մը միջին անդամներ միջնորդներ կը գտնուին, եւ ասոնց մէջ որոշ սահման մը գտնել անկարելի կ'ըլլայ: Լեզուայ զարգացումն մշտնադարձ ըլլանակ մին է: Քովէ քով գրուած ձեւերէն հետզհետէ կցաութիւնն յառաջ կու գայ, այս ալ՝ ասորեւրոս ներքին բաղադրութեամբ եւ ձայնական կրուսմամբ՝ հարմարանութեան կը փո-

խափի: Հարմարան մասնիկներն՝ այսպէս բռնէր՝ մաշէլն ետքը, նորէն կը դառնայ առնչութեալութիւն թէ եւս, որ գործածել նորակազմիցողական կամ հարմարան կազմութեանց իբր հիմ կը ծառայեն:

Այս պատճառաւ ձեւախօսական գաղափարներն իրարմ տեսակարար տարբերութիւն չունին, կամ բռնէր՝ այլեւայլ տեսակներ չեն կազմեր, այլ մի եւ նոյն տեսակի զարգացման այլեւայլ աստիճաններն են: Լեզուայ պատմութիւնը բացման իւր օրինակներով եւ անտարաբանելի եղանակաւ կ'ապացուցանէ թէ լեզուներն իրենց արտաքին ու ներքին ձեւերէն (ձեւախօսական էութեամբ) անփոփոխելի չեն, մասնաւոր թէ մէկ գաղափարէն կրնան միւս գաղափարէն անցնիլ:

Լեզուայ պատմութիւնն էլ եւ լեզուայ քերականական կազմութիւնն լուծելով, կ'ուզենք ապացուցանել մեր բառը:

II. Անջատողական եւ կցողական լեզուներ:

Անջատողական եւ կցողական լեզուայ մէջ որոշ սահման մը գտնել՝ լեզուագիտութեան տառած ընդհանուր սահմաններուն նայելով, կարծես թէ շատ զիւրիչ չէ: Անջատողական լեզուայ մէջ՝ կցելու մեծ հակամարտութիւն մը կը նշմարուի: Ուրեմն՝ ներքէ կամ շինական քերականներուն այն բառեր կոչուածները, հետզհետէ իրենց ինքնակախարդողի կը կրանշընեն. այն օժանդակ բառերն որ ի սկզբան անփոփոխութիւն, անականի կամ ըսելով նախականութիւն ունին, գործածութիւնէն դուրս կը մնան, եւ պարզապէս աղերս կամ եղանակափոփոխութիւն (modification) ցուցնելու կը գործածուին, միայն եւ միայն օժանդակ բառեր կ'ըլլան եւ նախորդ կամ վերջապէս նկարագիր կը ստանան: Գլխաւորաբար Չինաց ընտանեկան լեզուին, բիրմաներէնի եւ արիւնքներէնի մէջ շատ օտակ անգլի կ'ունենայ այն երեւոյթը: Նոր շիներէնի մէջ այնպիսի ձեւեր յերեւան կու գան, որ՝ օտայէ է ի սկզբան անգլի թի թի անուններ էին, բայց արդէ գործածութեան մէջ իբր նիւթի ոմուններն չեն նկատուիր: Լեզուի զարգացման այս աստիճանին վրայ կրնանք իրաւամբ՝ լեզուի մը դուս կերպական տարբեր գտնադանել: Արդէն հաս լեզուին կերպական եւ նիւթական մասին մէջ մեծ տարբերութիւն կայ:

Ուրիշ կողմանէ քսիք մը բարդութիւններ — մասնաւոր համաձայններն կամ հակաձայններն (antiphrase) — այնպիսի հաստատուած գործածութիւն մը ստացան, որ լեզուի գիտակցութեամբ իբր ամբողջ բառ մը կը նկատուին, եւ լեզուն ըստ երեւութի մասամբ իւրի բողմանակն նկարագիր մ'առաւ:

րո, Պոտոս իւր տառած պատմականի մէջ կ'ըսէ հետեւեալը. «Թէ որ, ալ՝ անտիքան, հերթականութիւնն անտիքանէն նախականութեան վրէժնաւ ինտուէն հետք, հիմա ինչ երբեք գործելի են, այնպէս ստացէ է ինքն ինքն, ինչպէս որ յիշ է՝ եւ ինչ է՝ արդարեւ իրարմ հիմնական տարբեր են: Ինչ է միշտ ինչպիսի բառի՝ (այսինքն) թէ առէ լեզուայ ինքնականութիւնը մէջ եւ ալ քաղի՝ զանազանութիւն կը գտնուի: Հակառակը կը կարծենք: Այն լեզու արեւելքի է թէ եւ արեւմտի ինչպիսի խօսքըը նախականութեան օժանդակ իրարմ գտնական են, եւ ոչ թէ իրենց (պարզականութիւն) են ըստ մեզ: Ենթադրուի նախապէս ի մը առջնութեամբ յառաջ եկած տարբերութիւն մ'ունենիլ»:

1. Զ. Սէյս, համամասան լեզուագիտութեան սկզբնէն, Ռ. ազ. լեզու, 1875է 187. Համամասն Ռենան (Renan). «Impossibilité de dériver le système d'une famille du système d'une autre famille» (Գաղափար լեզուայ, Table analytique էջ 296 խ.) «En effet, le critérium de la distinction des familles de langues est l'impossibilité de faire dériver l'une de l'autre par des procédés scientifiques» Եղ. էջ 205. Զեւեմը թէ իրաւացի է այս վարդապետութիւնը:

2. Ըստ Քէյք կ'ըսէ՝ աս այս՝ Զալիքի (Համառօտ համամասան քերական էջ 4.) Լեզուն իր բնորոշութիւնէն պարզ ձեւերէն յառաջ կ'անն եւ, կցողական ձեւն անխափանելի: Հարմարեւ կցողականէ, Հմեւ, Բարդական, Բազմական, Հնչեւորական լեզուաց համաժ. քերականութեան, Մասն. Ի. 14:

1. Անտիկ մտք՝ Պոտոս իւր կ'ընդունի մեր բառը: «Անջատողական եւ կցողականութեան մէջ՝ եւ ինչ մասն միտ գտնել ի սկզբան անփոփոխութիւնէն եւական լեզու, այլ լեզուաց փամբական հաստատութիւն» (Պոտոս, Ի. ֆոն Հումբոլտ [Humboldt] եւ լեզուագիտութիւն, 309, 1 ծանօթութիւն):

2. Համամասն, Գրուէ, Չիներէնի պատմական զիւրի, Լեզուագիտ., 1881 էջ 11 եւ 19. T. A. de la Couperie, et le monosyllabisme du chinois antique, Musée (Հոնկոն) Հոտ. Ի. 1899, էջ 237. Գաղափար, չիներէն քերականութիւն, էջ 111:

Դոր չինեթերի մէջ օր. աղ. tik յարարեալա-
կան դերանուեր (չին լեզուին մէջ ծե)՝ յետադու
(enclitique) մասնիկի փոխառած է, եւ բառերու ար-
մասնաբաժնի եւ բարդութեանց կցուելով՝ վերագրի
նշանակութիւն կամ գործած. — nomina actoris
գրեթէ կը կատարեն Այսպէս ոց՝ «ես», բառէն կը
կազմուի ոց-տիկ «իմ», tuk-sü «գրեթէ կարգաւ,
սակտաւարել», էն՝ tuk-sü-tik «գիտական», lo-suet
«շատխօսել», էն՝ lo-suet-tik «շարակրատ, շատխօս»
ting-mä-čang «ձիւռ (պայտի) գամ», էն՝ ting-mä-
čang-tik «պայտառ», կը շինուի Նոյնպէս mən, որ
նախնական «գառ», գաստարգը, նշանակութիւնն
սենք, իւր ինքնակազմութիւնը կորսնցուց եւ իւր
սոյննակազմութիւնը կը գործածուի։ Բայց առ-
կէ՝ շատ քայտանքներ կը կազմուին գոյականական
օժանդակ բառեր կցելով, եւ այս բառերն բարդաւ-
թեանց մէջ երեւց ինքնակազմ նշանակութիւնը կը
կորսնցնեն։ Ըմենէն աւելի գործածուածներն են
rī, tsī «այսպէս», կլոր տառարկաներու համար Բեմ
«գլուխ», նոյնպէս որ հոյսերէն անշուշտմբ, յառաջ
եկած «գեղեցիկ ու թիւն», հոյս-ա-կան, մեծ-ա-
տուն, ա-գեղ, ա-կար, շ-գոյ՝ եւայլն բառերը
պարզ բառեր չեն, նոյնպիսի եւ չինեթէն tao-tsi
«գանձակ», tūng-rī «հեղեղ», sim-t'ieü «սիրտ»,
եւայլն. պարզ բառեր չեն։

Այս կազմութեանց մէջ կցողականութեան
առաջին ընդուն աղբէն անառած է. յայտն բերման
ներէնն ու տիբեթերէնը շատ յառաջ քաջած են,
իսկ ընդհանրապէս աննոսրներն ու սիամերէն
իրենց անշատողական նկարագիրն հաւատարմու-
թեամբ պահած են։

Բայց՝ ինչպէս պիտի տեսնենք, վերոյիշեալ
լեզուաց մէջ կան այնպիսի երեւոյթներ որ կցողա-
կանութեան օւսհաման ալ կ'անցնին, եւ բառակազ-
մը տարրերն ձուլելով իրարէն հալածակա կազ-
մութեանց ալ կը հանդիպին։

Երկու լեզուներն ալ մասնիկներ աւելցնելով
կերպապէս անուն մը կը հոյովեն (բիրմաներէն 11,
իսկ տիբեթերէն 5 հոյովներու վերջաւորութիւններն
սենք)։ Բառերը կը կազմուին շատ անգամ նախ-
գիրներ եւ վերջագիրներ աւելցնելով, եւ այս մաս-
նիկներն ու սկզբուն անդ քայտանքի նկարագիր ու-
նեն, բայց իմաց այլ եւս չունին։

Բիրմաներէնի մէջ բոլոր գրեթէ ձեւ չունի,
սրովհետեւ զիմաստներու վերջաւորութիւններ
արտիւ, բայց եղանակներու եւ ժամանակներու տա-
ղերք՝ մասնիկներ աւելցնելով կը բացատրուի.
իսկ պատճառական, քոյական եւայլն բայեր կը
ձեւանան՝ բարդութիւններ կազմելով բոյանաւե-
նեցու հետ, որոնք բային արմատին հետ մէկ մարմին
կ'ըլլան։

pru «ընել», քի՝ prū-θi «ընելով, բնօր
բաւ պարագայից՝ կ'ընեմ, կ'ընես եւայլն կը նշա-
նան։

1 Բիրմաներէնի մէջ 5 նախնային վերացեալ գոյա-
կաններ կը կարգու. 1. Բիրմաներ (bir)՝ տեղ (ն)՝ անգ
պր անուններ զը չինէ. 2. Բի (յի, արտաբերութիւն) (bi)
գոյար եւ զերպարան անակազմ, այսպէս kauhi (բարձ-
րըւ, բաւ) արմատն ունիւր Գ-կանն՝ Գարութիւն, բա-
րեք՝ kauhi-θi «բարձրացում, եւայլն։

նախէ. prū-lū-θi «ընել բազմաթիւ, կամ աւելի կը
բարձրած ընել», եւայլն։

Մասնաւոր թէ այս լեզուն ներքին փոփո-
խութեան տեսակ յ'անի, որ է արմատին սկզբնա-
տուր թաւարկներով (թաւ գրի փոխելով) ձեղք
բայերէն՝ ներգործական-անցողականներ յառաջ
բերել

kya «անկանիւ», — khya «արկունել, նետել»
pyāk «կործանել», — phyāk «կործանել»
pri (հմտ. plenum, հոյ. լի, լիւր, յ-դի)
«լի, կատարելաբար» — phri «լիւռ, լիցքներ»;
krauk «երկնէլ, վախճալ» — khrauk
(khyauk) «վախցնել»։

Տիբեթական մէջ ժամանակ ցուցնող բոլոր
ձեւերը նախորդներով եւ վերջագիրներով կը կազ-
մանին. թէպէտ առդի արտաբերութեան մէջ չեն
կարգաւորի, բայց արմատին սկզբնատուր կամ
վերջնատուր կ'եղանակաւորեն. այսպէս օր. աղ.
khrud-pa (կարգաւ thud pa) «լուսլ» ձեւէն ու-
նինք ապառնի բկru (կարգաւ լու), կատարելա բkrus
(կարգաւ li)։ Այսպիսի կազմութիւններով լեզուն
հոյովական կերպարանք մը կ'առնու։

Անշուշտական լեզուաց այս կազմութեան
կերպն է թէ համեմատներ կցողական լեզուաց օտո-
րին տատնանքին վրայ գտնուող լեզուաց քերական
նուէրէն կազմութեան հետ, օրինակի աղագաւ
ձապոներէնի, բանդա լեզուաց, եւ նոյն իսկ մին-
գոյերէնի եւ կամ մանջու լեզուաց հետ, իսկոյն
պիտի համարենք, թէ այս լեզուաց մէջ իրարպէս
ձեւախօսական տարբերութիւն չկայ (տա առաւել
մանգալերէնի եւ մանջու լեզուաց մէջ ճանաչորաց
ներգործականութիւն կայ)։ Վերջագիր մասնիկներով
ուղղական հոյովումն ձապոներէնի մէջ, բիրմանե-
րէնի եւ տիբեթերէնի հոյովումնէն ետպէս տար-
բեր չէ։

Բայն՝ ինչպէս անշատողական նոյնպէս հոս
յիշուած լեզուաց մէջ, որոշ ձեւ մը չունի. վստե
զի ձապոներէնի մէջ զիմարդ վերջաւորութիւններ
չկան, եւ աննուի մտքը առեալ մի միակ բոյ մը կայ
որ է գոյական-բոյ անուանուածն (իւր շատ մը
ձեւերով, ինչպէս ari «լինել, ստենալ», masu
«գտնուիլ, տեսիլ ունենալ»)։ Պատճառական բոյ-
երը՝ si աւելցնելով կը կազմուին, եւ այս մասնիկն
յիբերեսն առեալ՝ ընել՝ կը նշանակի, հոյ. —
«ստանիւր» = զօրաց-ստանիւր, նշանակութեամբ։
Հոյն իսկ բուն գերանուն չունի ոչս լեզուին, ույլ
գոյականներով կը փոխարինել, այսպէս օր. Wā-
takusi, որ կը նշանակէ բուն՝ «հոս ինքն», փոխա-
նակ՝ «ես», բաւելու կը գործածէ mi (mi-ga) «մտը-
մին» եւայլն, «գտնիլ անդ կ'ընէ nandzi «պա-
նան։

1 Հմտեւ Պատմ. Երեսմութիւն ընդհան. լեզուա-
գիտութեան (Տէխնիքի Համալսարանի պարբերագիր համալ.
լեզուագիտութեան II, 73.)

2 Fr. Müller, Grundriss de la langue II. Հատ. 2 Հատ.
էջ 385։

3 ձապոներէնի մէջ յոյնականի կը կազմուի պարզա-
պէս արմատը կրկնելով, եւ կամ շատութեան, բազմութեան
ցուցնող (gata, tai, domo, ra) բառերն աւելցնելով, օրի-
նակ. hito «պր, մարդ», յոյն. hito-bito, wonna (wonogō)
«կին», յոյն. wonna-domo, watakusai (wataksi) «ամբ
«ես» watakusai-domo «ամբ «մեր», եւայլն (Հմտեւ
Հոյ. — սկզբն աղբ, գաղաթաց գաղաթաց, ամեն «աղբերու, ա-
մեն կամ շատ քաղաքներու» ասուութիւնը)։

